

ŚREDNIOWIECZE CZY „CIEMNE WIEKI”?

Dlaczego średniowiecze?

Dlaczego średniowiecze? Albo wieki średnie? Termin ten ukuli humaniści włoscy, myśliciele działający na Półwyspie Apenińskim już od przełomu XIII i XIV w. Ich idee przedostały się w XV w. do Niemiec, a w następnym stuleciu do reszty krajów zaalpejskich, w tym Polski¹. Humaniści skupiali uwagę na zagadnieniach literackich, w tym na dziejopisarstwie, a niewielką wagę przywiązywali do badań matematycznych, przyrodniczych, medycznych, teologicznych i filozoficznych (poza etyką). Idealem humanistów było posługiwanie się łaciną klasyczną i tworzenie dzieł wzorowanych na srebrnym i złotym wieku literatury rzymskiej (autorstwa Cycerona², Horacego³, Wergiliusza⁴, Owidiusza⁵). Wprawdzie w średniowieczu każdy wykształcony człowiek znał łacinę, ale była ona już zachwaszczona i odbiegała znacznie od wzorców klasycznych. Z tej fascynacji łaciną klasyczną i antykiem humaniści doszli do przekonania, że historia dzieli się na trzy epoki: starożytną, w której powstały dzieła napisane klasyczną, wzorcową łaciną; średniowieczną, w której łacina straciła na pięknie oraz nowożytną, w której łacina miała się odrodzić. Swoje fascynacje literackie humaniści przenieśli na grunt badań historycznych. Po raz pierwszy spotykamy się z podziałem na trzy epoki u Leonarda Bruni (1370-1444) w jego „Historii mieszkańców Florencji” z 1442 r. Najstarsze użycie terminu „średniowiecze” (łac. *medium aevum*) w literaturze naukowej pochodzi z 1604 r., a zwrot „wieki średnie” (łac. *media saecula*) udokumentowano najwcześniej w 1625 r.⁶

Podział historii powszechnej na trzy epoki: starożytność, średniowiecze i nowożytność, spopularyzował niemiecki historyk, profesor uniwersytetu w Halle, Krzysztof (Keller) Cellarius (1638-1707) w opublikowanym w 1688 r. podręczniku „Historia powszechna...” i odtąd stał się on standardem w europejskich podręcznikach do historii powszechnej⁷.

Czy naprawdę „ciemne wieki”?

Przesadne uwielbienie antyku i idealizowanie starożytności klasycznej przez humanistów doprowadziło do fatalnej oceny wieków średnich jako epoki ciemnoty i zacofania. Po raz pierwszy terminu „wiek ciemny” (*saeculum obscurum*) na określenie średniowiecza użył włoski historyk Kościół, kardynał Cezary Baroniusz⁸ (1538-1607). W historiografii XIX w. „wiekami ciemnymi” określano niemal całe średniowiecze do końca XIII w., czyli właśnie do pojawienia się humanistów włoskich. W następnym stuleciu terminem tym określano już jedynie wczesne średniowiecze, czyli lata do ok. 1000 r., ze względu na skąpy materiał źródłowy do tego okresu,

¹Michałowski R.: Historia powszechna. Średniowiecze, PWN Warszawa 2012, s. 436

²Cyceron (106-43 r. p.n.e.) sławny mówca rzymski, prawnik, filozof stoicki, polityk rzymski. Autor listów (np. „Do Attyka”), mów (np. „Przeciw Werresowi”, „Przeciw Katylinie”) i traktatów filozoficznych (np. „O naturze bogów”). Przedstawiciel srebrnego wieku literatury rzymskiej.

³Horacy (65-8 r. p.n.e.) poeta rzymski, syn wyzwolénca, autor m.in. „Satyr”, „Pieśni” (*Carmina*), „Listów”. Protegowany Mecenasa, przyjaciela cesarza Oktawiana Augusta. Przedstawiciel złotego okresu literatury rzymskiej.

⁴Wergiliusz (70-19 p.n.e.) największy epik rzymski. Autor „Sielanek”, poematu „Ziemiaństwo” oraz eposu narodowego „Eneida” wzorowanego na greckich eposach Homera. Przedstawiciel złotego okresu literatury rzymskiej.

⁵Owidiusz (43 r. p.n.e. – 18 r. n.e.) poeta rzymski, autor słynnej „Sztuki kochania” (*Ars amandi*), „Metamorfoz”, „Miłostek” i „Kalendarza”. Przedstawiciel złotego okresu literatury rzymskiej.

⁶https://en.wikipedia.org/wiki/Middle_Ages

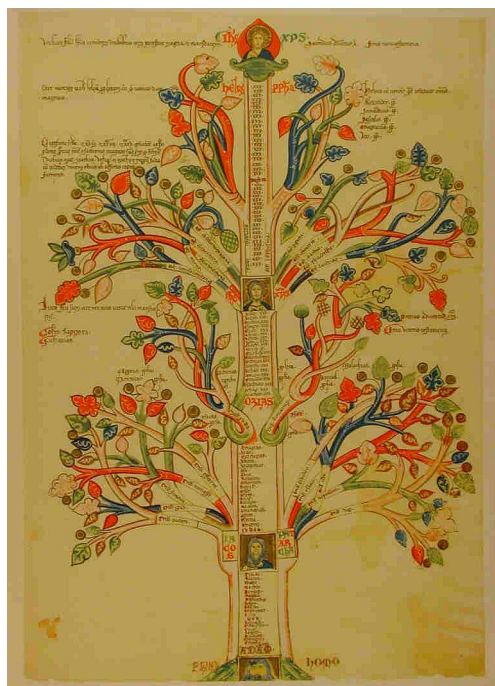
⁷https://en.wikipedia.org/wiki/Christoph_Cellarius

⁸https://en.wikipedia.org/wiki/Caesar_Baronius

konstrastujący ze znacznie lepiej udokumentowaną, poprzedzającą go późną starożytnością. Do dziś stosuje się ten termin w takim znaczeniu w literaturze angielskiej (ang. *Dark Ages*)⁹. Od kilkudziesięciu lat obserwuje się rosnącą fascynację średniowieczem i próbę zmiany surowej oceny tej epoki. Nie przedstawia się już średniowiecza używając stereotypów: scholastyków o ograniczonych horyzontach, braku higieny czy wręcz „kultu brudu”, czarownic palonych na stosach przez inkwizycję, wyrafinowanych tortur... Zamiast tego dostrzega się głęboką mistykę chrześcijańską, świat strzelistych katedr gotyckich, etos rycerza...

Zanim pojawili się humaniści...

Zanim humaniści „wymyślili” średniowiecze pojawiały się inne pomysły na periodyzację dziejów¹⁰. W hellenistycznej Aleksandrii, gdzie było duże skupisko diaspory żydowskiej i gdzie przetłumaczono Biblię na klasyczną grekę, oparto chronologię na proroctwie o czterech mocarstwach z księgi Daniela: asyro-babilońskim, medo-perskim, grecko-macedońskim i rzymskim. W późnej starożytności św. Augustyn z Hippony (354-430 n.e.) podzielił historię na sześć okresów odpowiadających liczbą sześciu dniom stworzenia: od Adama do Noego, od Noego do Abrahama, od Abrahama do Dawida, od Dawida do niewoli babilońskiej, od niewoli babilońskiej do Chrystusa i od Chrystusa do sądu ostatecznego¹¹. Podział ten obowiązywał większą część średniowiecza, zanim Joachim z Fiore (zm. 1202) nie zaproponował trójpodziału historii powszechnej na trzy okresy, każdy po 1260 lat, na podstawie wzmianek Apokalipsy i rachuby pokoleń biblijnych (42 pokolenia po 30 lat): pierwszy to era Ojca, czyli starotestamentowa, od Abrahama do odkupienia, druga – era Syna, ewangeliczna, od Chrystusa do 1260 r., wreszcie era Ducha Świętego, Ewangelii Wieczystej, która zastąpi

Chrystusową – po roku 1260¹². Podziały inspirowane Biblią ustąpiły miejsca periodyzacji pod wpływem studiów filologicznych i fascynacji klasyczną łaciną. Poeta włoski i humanista Pertarka (1304-1374) pod koniec średniowiecza zaproponował w związku z tym podział na dwie epoki: *antiqua* – przed upadkiem Rzymu i *nova* – po upadku Rzymu¹³. A potem pojawił się słynny trójpodział Bruniego.

Świt średniowiecza.

Ramy czasowe epoki to sprawa umowna. Ma na celu jedynie ułatwić studiowanie historii. Dlatego nic dziwnego, że nie ma zgody między poszczególnymi autorami co do ustalenia daty początku średniowiecza. Przywołany poprzednio Krzysztof Keller zaproponował rachubę średniowiecza od wstąpienia na tron Konstantyna Wielkiego (306 r.) do zdobycia Konstantynopola przez Turków osmańskich (1453 r.). Wprawdzie jeszcze w monumentalnej *The Cambridge Medieval History* z 1911 r. proponowana przez Kellera data znajduje uznanie, ale obecnie nie ma już zbyt wielu zwolenników¹⁴. Tworzący w czasach Napoleona III francuski historyk

⁹[https://en.wikipedia.org/wiki/Dark_Ages_\(historiography\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Dark_Ages_(historiography))

¹⁰Manteuffel T.: *Historia powszechna. Średniowiecze*, PWN Warszawa 1994, s. 5 i n.

¹¹*ibidem*

¹²https://en.wikipedia.org/wiki/Three_Eras

¹³[https://en.wikipedia.org/wiki/Dark_Ages_\(historiography\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Dark_Ages_(historiography))

¹⁴Manteuffel T., *ibid.*, s. 6 i n.

i mąż stanu Victor Duruy (1811-1894) proponuje liczyć średniowiecze od bitwy pod Adrianopolem (378 r.), w której Wizygoci zadali druzgocącą klęskę Rzymianom, ponieważ dała ona początek przewadze Germanów w Cesarstwie Rzymskim i wędrówkom ludów. Wydarzenia te doprowadziły w następstwie do upadku Cesarstwa Rzymskiego na Zachodzie i powstania państw barbarzyńskich na jego gruzach. Od przeszło 100 lat w historiografii francuskiej pojawia się data śmierci cesarza Teodozjusza Wielkiego (395 r.) jako początek średniowiecza. Władca ten podzielił na łożu śmierci Cesarstwo Rzymskie między dwóch synów na Wschód i Zachód. Podobny podział pojawiał się już wcześniej, ale tym razem okazał się trwały: Zachód został zdominowany przez barbarzyńców, Wschód okrojony przez napierających nań wrogów, w ewoluującej wciąż formie przetrwał aż do końca średniowiecza. W literaturze niemieckiej, a za nią również w polskiej, dominuje występująca już u humanisty Leonardo Bruniego data abdykacji ostatniego cesarza zachodniorzymskiego Romulusa Augustulusa (476 r.) jako przełom starożytności i średniowiecza.

ODOAKER COMPELS ROMULUS AUGUSTULUS TO RENOUNCE THE IMPERIAL DIGNITY.

Przełom starożytności i średniowiecza¹⁵.

Przeciwnicy ścisłych dat jako słupów granicznych między poszczególnymi epokami proponują okresy przejściowe między starożytnością a średniowieczem. Jedni wskazują już III w. n.e., w którym doszło do kryzysu politycznego i gospodarczego w Cesarstwie Rzymskim, po którym nastąpiły głębokie zmiany ustrojowe (zastąpienie pozorów zachowywania ustroju republikańskiego monarchią absolutną wzorowaną na wzorach orientalnych) i przyjęcie chrześcijaństwa jako religii panującej. Inni mówią o wędrówkach ludów w V-VII w. jako wydarzeniu otwierającym nową epokę w dziejach. Doprowadziły one do znaczących zmian na mapie politycznej niemal całej Europy oraz do przesunięć etnicznych i językowych na jej terenie. Są wreszcie zwolennicy pojawienia się islamu i podbojów arabskich w VII-VIII w. jako właściwego przełomu, po którym zaczęły się wieki średnie. Zachwiało to pozycją mocarstwową Bizancjum, zagroziło państwom zachodnioeuropejskim oraz trwale zmieniło mapę polityczną Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej.

Zmierzch średniowiecza.

Podobnie jest z końcem średniowiecza. Rozpopularyzowana przez Krzysztofa Kellera data upadku Konstantynopola (1453 r.) wyznacza polityczny upadek Cesarstwa Bizantyńskiego, które przez 1000 lat symbolizowało ciągłość świata chrześcijańskiego oraz początek bezpośredniego zagrożenia Europy ze strony wyznającej islam Turcji osmańskiej. Konkuruje z nią data wynalazku druku przez Gutenberga (ok. 1450 r.), co doprowadziło ożywienia obiegu myśli w Europie, popularyzacji prądów renesansowych, reformacji Kościoła oraz rewolucji naukowo-technicznej. Obok niej wymienia się datę odkrycia Nowego Świata przez Kolumba (1492 r.), co zapoczątkowało

ekspansję kolonialną Europejczyków na szeroką skalę w następnych stuleciach i poszerzyło ich wiedzę geograficzną. Mówi się też o początku wojen włoskich (1494 r.), które różniły się od wojen średniowiecznych i zapoczątkowały konflikt o hegemonię w nowożytnej Europie. Wreszcie podaje się wystąpienie Marcina Lutra (1517 r.) jako koniec znamiennej dla średniowiecza katolickiej jedności zachodniej i środkowej Europy¹⁶. Historycy angielscy proponują jako datę końca średniowiecza bitwę pod Bosworth (1485) jako początek epoki Tudorów, którzy mieli zbudować nowoczesną monarchię angielską opartą na absolutyzmie¹⁷. Hiszpańscy autorzy

¹⁵*ibidem*

¹⁶https://pl.wikipedia.org/wiki/Ramy_czasowe_średniowiecza

¹⁷<http://www.bbc.co.uk/history/british/>

podają datę zdobycia Grenady (1492) albo śmierci Izabeli Katolickiej (1504) czy Ferdynanda Katolickiego (1516) jako koniec średniowiecznej rekonkwisty, zjednoczenie monarchii Półwyspu Iberyjskiego w nowożytną Hiszpanię oraz początek panowania Habsburgów¹⁸. Nie brak kontrowersyjnych rozwiązań. Marksistowscy historycy wskazywali za datę końca średniowiecza wybuch pierwszej burżuazyjnej rewolucji na Zachodzie, tj. rewolucji angielskiej (1640), a francuski historyk Jacques Le Goff opowiada się nawet za końcem XVIII w., tj. początkiem rewolucji przemysłowej w Anglii, wybuchem rewolucji francuskiej (1789) i rozkładem stosunków feudalnych we Francji¹⁹.

Średniowiecze wymyślili humaniści i oni dopisali mu jako pierwsi już na samym wstępie „czarną legendę”, która pokutuje do naszych czasów. Ich potomkowie, współcześni mediewiści, próbują naprawić ten błąd i pokazać epokę wieków średnich jak najobiektywniej, z jej ciemnymi i jasnymi stronami. Tym bardziej, że stan badań rośnie, a wraz z nim liczba opracowań na ten temat. Niniejszy blog ma na celu prezentację historii średniowiecza, powszechnej i Polski, dla amatorów piórem amatora, a więc możliwie jak najprzystępniej. Nie rości sobie pretensji do pracy naukowej. Jest po to, by uczyć i dostarczać rozrywki. Jest to pierwszy wpis na blogu, który w zamierzeniu ma otworzyć cykl poświęcony tej barwnej epoce i być może zaciekać nią szersze grono odbiorców.

Życzę miłej lektury.

Tefos

Spis ilustracji:

1. Humaniści włoscy: Marsilio Ficino, Pico della Mirandola, Angelo Poliziano (fresk z Capella del Miracolo, Florencja).
2. Auto da Fe – palenie heretyków na stosie przez Inkwizycję.
3. Ilustracja trzech epok historycznych według Joachima z Fiore (Liber Figurarum z XIII w.)
4. Abdykacja Romulusa Augustulusa przed wodzem germańskim Odoakrem (476 r.)
5. Oblężenie Konstantynopola przez Turków osmańskich (1453 r.)

¹⁸https://es.wikipedia.org/wiki/Historia_medieval_de_Espa%C3%B1a

¹⁹zob. Le Goff J.: Długie średniowiecze, Warszawa 2007